

16. Zalewski W., Sprawiedliwość naprawcza, początek ewolucji polskiego prawa karnego. – Wyd. ARCHE, 2006. – S. 289-292.
17. Waluk J., Kto i dlaczego wprowadza mediację. – “Jurysta”, 1998.
18. Wojcik D., Psychologiczne problemy mediacji w sprawach w postępowaniu z nieletnimi / W. Zalewski, Sprawiedliwość naprawcza, początek ewolucji polskiego prawa karnego. – “Jurysta”, 1998. – S. 93-94.

The article is an original attempt to include non-existent in the Polish education system use of negotiation and mediation in solving conflicts that occur in modern Polish school in the relations teacher – student – parents. This problem is in the range of interests of pedagogues, psychologists, sociologists and therapists who are looking for effective means of influence on young people who do not accept the conventional norms of social behavior. Issues of negotiation and mediation are considered in the context of general social transformations against the background of the European standards.

Keywords: mediation, conflict, mediator, negotiation, mediation mechanisms, strategy of negotiations, the Polish education system.

Отримано: 15.02.2012 р.

УДК 159.9

І.О.Черезова

КОМУНІКАТИВНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ЯК УМОВА СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

У статті проаналізовано поняття адаптації, висвітлені основні аспекти у розгляді адаптаційних процесів, виділені істотні властивості соціально-психологічної адаптації особистості. Подано аналіз комунікативної компетентності як важливого чинника соціально-психологічної адаптації особистості, виокремлені структурні складові комунікативної компетентності, окреслені шляхи формування комунікативної компетентності особистості в професійній діяльності, зокрема у педагогічній.

Ключові слова: адаптація, соціально-психологічна адаптація, комунікативна компетентність, комунікативна компетентність педагога.

В статье проанализировано понятие адаптации, освещены основные научные аспекты в рассмотрении адаптационных процессов, выделены существенные особенности социально-психологической адаптации

личности. Подан анализ коммуникативной компетентности как важной составляющей социально-психологической адаптации личности, выделены структурные компоненты коммуникативной компетентности, предложены пути формирования коммуникативной компетентности личности в профессиональной деятельности.

Ключевые слова: адаптация, социально-психологическая адаптация, коммуникативная компетентность педагога.

Постановка проблеми. Відображення людиною соціально-психологічної реальності є складною двосторонньою взаємодією її та соціального життя. Процес цього взаємовпливу спричиняє розвиток і становлення індивіда. З точки зору соціальної психології, активність індивіда зумовлена потребою людини належати до соціуму, сприймати, оцінювати й осмислювати його, ідентифікувати себе із своїм народом, конкретною соціальною групою. Вимоги групи до поведінки індивіда спонукають його до вироблення відповідної лінії поведінки та спілкування.

Уміння ефективно спілкуватися з людьми є необхідною умовою соціально-психологічної адаптації фахівця в будь-якій сфері професійної діяльності, зокрема у процесі педагогічної діяльності. Особливе значення при цьому має формування комунікативної компетентності педагогів.

Мета статті. Висвітлити теоретичні аспекти соціально-психологічної адаптації особистості та проаналізувати комунікативну компетентність як умову соціально-психологічної адаптації особистості в професійній діяльності.

Виклад основного матеріалу. Соціально-психологічна реальність, соціально-психологічні явища виникають як відображення різних форм спілкування і взаємодії. Формування особистості відбувається за допомогою власного досвіду становлення і розвитку в безпосередніх соціальних контактах, у процесі яких людина зазнає впливу мікросередовища, а через нього – і макросередовища (його культури, соціальних норм і цінностей) та адаптується до них.

У самому загальному вигляді адаптація – це процес взаємодії двох змінних: потреб живого організму і особливостей середовища. Зміна умов середовища ініціює зміну вимог до живих організмів. Зміна організмів у відповідь на “вимоги” середовища призводить до зміни змісту і предметів потреб. У зв’язку з цим адаптація є завжди індивідуальною і відносною, а процес адаптації є нескінченним [7, с. 23].

Наявність великої кількості аспектів адаптації відбивається у різних підходах до її розгляду. Акцентування певного аспекту процесу адаптації визначає специфіку підходу до її розуміння.

Можна визначити чотири основних аспекти у розгляді адаптаційних процесів:

1. Адаптація, як активність організму, зумовлена необхідністю задоволення специфічних для даного біологічного виду потреб з метою збереження гомеостазу за допомогою взаємодії з оточуючим середовищем.

2. Специфічні особливості середовища, які відповідають екологічній ніші тварини і висувають особливі вимоги до організму.

3. Конфлікт між потребами і можливостями організму, з одного боку, і особливостями середовища, з другого, як необхідна умова, яка активізує процеси адаптації.

4. Процеси структурних і функціональних змін в організмі, які забезпечують його збереження і розвиток.

Всі вищеперераховані аспекти виокремлюються і в розгляді соціальної адаптації, проте остання має істотні властивості. Такими є:

- соціально-психологічна адаптація відбувається, переважно, по типу адаптації до постійно змінного середовища, що визначає необхідність переходу акценту досліджень із стану адаптованості на властивість адаптивності особистості;
- процес соціально-психологічної адаптації не має чітких меж і відбувається впродовж усього онтогенетичного розвитку людини;
- для соціально-психологічної адаптації характерна надзвичайна індивідуалізованість і унікальність способів адаптації;
- істотною особливістю соціально-психологічної адаптації є високий ступінь реалізації активної перетворюючої функції як особистості, так і середовища;
- процес соціально-психологічної адаптації у більшій мірі є взаємодією рівноправних сторін, ніж пристосування особистості до середовища;
- основною метою соціально-психологічної адаптації є не пристосування, а самореалізація особистості;
- соціально-психологічна адаптація передбачає набагато більші можливості контролю і цілеспрямованої організації процесу з боку особистості [7, с. 24].

Найважливіший внесок у розробку широкого поняття адаптації зробив Ж. Піаже. Відповідно до його концепції, адаптація розглядається як єдність протилежно спрямованих процесів: акомодатії й асиміляції. Акомодатія забезпечує модифікацію функціонування організму або дій суб'єкта відповідно до властивостей середовища. Асиміляція змінює ті або інші компоненти цього середовища, переробляючи їх відповідно до структури :

організму або включаючи в схеми поведінки суб'єкта. Зазначені процеси тісно зв'язані між собою й опосередковують один одного (що не виключає в кожному конкретному випадку провідної ролі якого-небудь з них) [4, с. 41].

Як відзначає Г.О. Балл, адаптація може розумітися вузько: як підпорядкування індивіда практично незалежному від нього середовищу, при цьому середовище трактується як безпосереднє оточення індивіда або, у всякому разі, вважається досить обмеженим у просторі й часі. У такому випадку зрозуміло, що поняття адаптації не може виступати в ролі пояснювального принципу при аналізі функціонування (тим більше розвитку) особистості.

Автор підкреслює, що головне, із чого треба виходити, – це універсальний характер тенденції до встановлення рівноваги між компонентами реальних систем. У розглянутій матеріальній системі часто можна виділити активну підсистему (наприклад, організм або суб'єкт) і середовище, у якій ця система функціонує. Тенденція до встановлення рівноваги в процесі їхньої взаємодії – за умови, що зазначена активна підсистема не руйнується й, більше того, підтримуються певні параметри її функціонування – саме й описується за допомогою поняття адаптації в її широкому трактуванні.

Розглядаючи застосування поняття адаптації в психології, Г.О.Балл підкреслює два моменти: перший – це взаємозумовленість акомодатії й асиміляції, опосередкування ними один одного; другий – це залежність характеру адаптаційних процесів від стадії онтогенезу [1, с. 218].

В.В. Москаленко визначає соціальну адаптацію як одну з функцій процесу соціалізації особистості. Соціальна адаптація – це засвоєння індивідом соціальних норм, суспільних цінностей, значень, символів, сприйняття соціальних стереотипів, стандартизацію мови, жестів, характерних для індивідів конкретного суспільства, формування соціального характеру особистості [5, с. 147].

Л.Е. Орбан-Лембрик визначає соціальну адаптацію як вид взаємодії особи з соціальним середовищем, у процесі якого відбувається узгодження вимог та сподівань обох сторін [4, с. 90].

П.Г. Белкін визначає соціальну адаптацію як, по-перше, постійний процес активного пристосування індивіда до умов соціального середовища, по-друге, результат цього процесу. Співвідношення цих компонентів, яке визначає характер поведінки, залежить від цілей і ціннісних орієнтацій індивіда, можливостей їх досягнення у соціальному середовищі. Важливим аспектом

соціальної адаптації є прийняття індивідом соціальної ролі, чим і обумовлений розгляд соціальної адаптації як одного з основних соціально-психологічних механізмів соціалізації особистості [7, с. 25].

Як відомо, процес соціальної адаптації здійснюється у тісному взаємозв'язку з процесом соціалізації особистості, який розгортається в трьох сферах: діяльність, спілкування, самосвідомість. Важливим компонентом соціально-психологічної адаптації є спілкування як процес міжособистісної взаємодії. Успішність такої взаємодії пов'язана з таким поняттям як комунікативна компетентність.

Теоретичним підґрунтям розуміння аналізованого явища є наступні положення: про визначну роль спілкування для поступального руху особистості, яка формується і розвивається (В. М'ясищев, Г. Костюк); про існування комунікативної функції психіки, поряд з когнітивною і регулятивною (Б. Ломов); концепція про діяльнісне розуміння процесу спілкування (О. Леонт'єв); концептуальне положення про особистість як діяльнісний суб'єкт, котрий керується в діяльності і спілкуванні "власними усвідомленими цілями і мотивами" та генетико-моделюючий підхід до її вивчення (С. Максименко); положення про мотиваційну детермінованість розгортання комунікативної активності (С. Рубінштейн, М. Лісіна); положення про етичний аспект спілкування, що виявляється у ставленні особистості до інших людей, гуманній комунікативній стратегії (К. Абульханова-Славська, Г. Балл, О. Бодальов).

Детально поняття "комунікативна компетентність" аналізується у роботах відомого вітчизняного психолога Ю. Ємельянова, який тлумачить названу категорію як засновану на знаннях та чуттєвому досвіді здатність особистості орієнтуватися у ситуаціях спілкування, вільно володіти вербальними і невербальними засобами спілкування, наголошуючи на тому, що така здатність передбачає соціально-психологічне навчання, тобто подальшу можливість навчатися спілкуванню. До прояву комунікативної компетентності автор також відносить уміння людини організовувати, так званий, міжособовий простір в процесі ініціативного і активного спілкування з людьми [2].

На думку Ю. Ємельянова, комунікативна компетентність завжди набувається у соціальному контексті. Основними факторами, що детермінують її розвиток, є життєвий досвід людини, її загальна ерудиція, мистецтво, спеціальні наукові методи. Науковці Ю. Жуков, Л. Петровська і П. Растянников визначають комунікативну компетентність як синонім поняттю "компетентність у

спілкуванні”. За визначенням авторів, комунікативна компетентність – це здатність встановлювати і підтримувати необхідні контакти з людьми. Отже, визнаючи труднощі, пов’язані з пошуком точного визначення властивостей, що входять до складу комунікативної компетентності, науковці пропонують таке визначення: “Комунікативна компетентність – система внутрішніх ресурсів, необхідних для побудови ефективної комунікативної дії в певному колі ситуацій міжособової взаємодії” [2].

На думку О. Мудрика, характеристиками комунікативної компетентності є:

- по-перше, відповідність поведінки контексту стосунків, у яких вона виявляється;
- по-друге, комунікативна компетентність означає, що знання правил спілкування й адаптаційні навички та гнучкість у втіленні цього знання є необхідними для досягнення ефективних стосунків;
- по-третє, комунікативна компетентність визначається тим, що вона пов’язана зі стосунками, а не з індивідами.

Л. Петровська вважає, що компетентність у спілкуванні – це складне сплетіння перцептивних, комунікативних, інтерактивних елементів, спілкування творчого і репродуктивного, глибинного і поверхового, маніпулятивного і суб’єкт-суб’єктного. Тому в структурі комунікативної компетентності виокремлюються два компоненти (вони ж – типи компетентності):

1) суб’єкт-об’єктні, репродуктивні форми спілкування чи оволодіння зовнішньою, операційно-технічною стороною поведінки;

2) суб’єкт-суб’єктні, продуктивні, глибинні й особистісно-значеннєві утворення [4].

Комунікативна компетентність, на думку М. Обозова, може визначатися в двох аспектах:

- як орієнтованість особистості в різних ситуаціях спілкування, що ґрунтується на знаннях і чуттєвому досвіді;
- як здатність особистості ефективно взаємодіяти з оточенням завдяки розумінню себе та інших в умовах постійної зміни психічного стану, міжособистісних стосунків і соціальної ситуації [7].

Науковець А. Добрович вважає, що основою комунікативної компетентності є загальна здатність спостерігати (бачити і чути) й одночасно запам’ятовувати мовленнєві акти, виразні рухи обличчя й тіла, положення людей у просторі, тактильні впливи, запахи та їхню локалізацію, сполучення перерахованих дій, ознак, харак-

теристик. Результати спостереження усвідомлюються і закріплюються в когнітивних структурах психіки у вигляді знань, навичок, умінь і слугують індивідуальним досвідом особистості.

Підсумовуючи вищезазначене, під комунікативною компетентністю розуміють здатність встановлювати і підтримувати необхідні контакти з іншими людьми, певну сукупність знань, умінь і навичок, що забезпечують ефективне спілкування. Вона передбачає уміння змінювати глибину і коло спілкування, розуміти і бути зрозумілим для партнера по спілкуванню. Комунікативна компетентність формується в умовах безпосередньої взаємодії, тому є результатом досвіду спілкування між людьми. Цей досвід набувається не тільки у процесі безпосередньої взаємодії, а також опосередкованої, зокрема з літератури, театру, кіно, з яких людина отримує інформацію про характер комунікативних ситуацій, особливості міжособистісної взаємодії і засоби їх вирішення. В процесі опанування комунікативної сфери людина запозичує з культурного середовища засоби аналізу комунікативних ситуацій у вигляді словесних і візуальних форм [3].

Спираючись на прийняту у соціальній психології структуру спілкування, що включає перцептивний, комунікативний й інтерактивний аспекти, комунікативну компетентність можна розглядати як складову спілкування. Тоді комунікативний процес розуміється як “інформаційний процес між людьми як активними суб’єктами, з урахуванням відношень між партнерами”. Тобто, виникає “вузьке” поняття “комунікація”. Однак часто “комунікацію” розуміють як синонім спілкування, підкреслюючи, що “комунікативний вплив є психологічним впливом одного комуніканта на іншого з метою зміни його поведінки”. Це означає, що відбувається зміна самого типу відносин, що склався між учасниками комунікацій. Є й широке розуміння “комунікації”, яке застосовується у зв’язку з розвитком системи масових комунікацій у суспільстві [2].

Виокремлюють такі складові комунікативної компетентності:

- орієнтованість у різноманітних ситуаціях спілкування, яка заснована на знаннях і життєвому досвіді індивіда;
- спроможність ефективно взаємодіяти з оточенням завдяки розумінню себе й інших при постійній видозміні психічних станів, міжособистісних відносин і умов соціального середовища;
- адекватна орієнтація людини в самій собі – власному психологічному потенціалі, потенціалі партнера, у ситуації;
- готовність і уміння будувати контакт з людьми;

- внутрішні засоби регуляції комунікативних дій;
- знання, уміння і навички конструктивного спілкування;
- внутрішні ресурси, необхідні для побудови ефективної комунікативної дії у визначеному колі ситуацій між-особистісної взаємодії.

Отже, комунікативна компетентність постає структурним феноменом, що містить як складові цінності, мотиви, установки, соціально-психологічні стереотипи, знання, уміння, навички.

На сучасному етапі розвитку вищої освіти в Україні проблема підготовки майбутніх педагогів до професійного спілкування набуває особливої уваги. У нинішніх дослідженнях науковці сходяться на тому, що модернізація системи освіти припускає радикальне відновлення методологічних і інструментальних засобів керування освітнім процесом, а також педагогічних технологій, спрямованих на поліпшення якості освітньої діяльності. При цьому вирішення згаданих завдань розглядається як нерозривно пов'язане з “компетентнісним підходом” в освіті. Особливе значення тут має формування комунікативної компетентності майбутніх педагогів, зокрема, тлумачення цього поняття та що вбачається під формуванням комунікативної компетентності.

Вважаємо, що комунікативна компетентність педагога інтерпретується як:

- результат засвоєння соціально-психологічних еталонів, стандартів, стереотипів поведінки;
- ступінь опанування певними нормами спілкування та поведінки, опанування “технікою” спілкування;
- здатність встановлювати та підтримувати необхідні контакти з іншими людьми, використовувати соціальні знання і навички у спілкуванні.

Структура компетентності педагога складається із:

1) загальних здібностей (навченості);

2) комунікативних знань, навичок, умінь (вільного володіння вербальними і невербальними засобами соціальної поведінки (звукове мовлення з використанням фонологічних і невербальних елементів, писемне мовлення зі стилями самовираження і паралінгвістичної графіки) і, власне, невербальні засоби; організація індивідом міжособистісного простору на своїй території, згідно з соціокультурними нормами);

3) особистісних змінних.

Сформована комунікативна компетентність дає змогу педагогу бути успішним у спілкуванні, завдяки наявності знань і здатності удосконалювати свій комунікативний досвід [6].

Сьогодні в системі підготовки педагогів набуто значного досвіду, проте ведеться пошук нових підходів до їх професійної підготовки. На думку Л. Орбан-Лембрик, формування комунікативної компетентності доцільно здійснювати двома основними шляхами:

- перший шлях полягає в забезпеченні педагогів знаннями з психології професійного спілкування та знаннями про власні особливості спілкування (через лекційні курси, спецкурси, спецсемінари та психологічне консультування).
- другий шлях є корекцією та формуванням психологічних навичок і вмінь у професійному спілкуванні, який доцільно реалізовувати в процесі групового навчання, основну роль у якому відіграють активні методи групової роботи (соціально-психологічний тренінг як свідома організація комунікативних процесів) [4].

Теоретичний аналіз комунікативної компетентності дає змогу зробити висновок, що зазначена проблема є актуальною на сучасному етапі розвитку освіти в Україні і вимагає комплексного підходу до свого вирішення.

Отже, узагальнюючи вищевикладені точки зору на явище комунікативної компетентності, можна зробити висновок, що комунікативна компетентність постає як інтегральна якість особистості, що виконує функцію адаптації й адекватного функціонування особистості в соціумі, містить у собі установки, стереотипи, позиції спілкування, ролі, цінності особистості, “інструмент, що рефлексує”, творчий потенціал особистості. Питання про *розвиток комунікативної компетентності* можна розглядати в двох аспектах: по-перше, в процесі соціалізації і виховання; по-друге, засобом спеціально організованого соціально-психологічного тренінгу.

Висновки. Отже, комунікативна компетентність є важливою умовою ефективної соціально-психологічної адаптації особистості в сучасних умовах життя, які характеризуються підвищенням вимог до професійної підготовки фахівця в будь-якій галузі діяльності, зокрема педагогічній.

Підвищення комунікативної компетентності доцільно здійснювати двома шляхами: теоретичним (забезпечення знаннями з психології спілкування та про власні особливості спілкування) та практичним (формування та корекція навичок і вмінь спілкування за допомогою методів активного впливу на особистість).

Формування комунікативної компетентності відкриває нові можливості в розв’язанні проблем подальшого особистого та

професійного життя педагогів, діяльність яких вимагає від фахівців не просто знань, а й умінь застосовувати свої знання в практичній діяльності.

Список використаних джерел

1. Балл Г.О. Психология в рациогуманистической перспективе: Избранные цитаты / Г.О. Балл. – К.: “Основа”, 2006. – 408 с.
2. Емельянов Ю.Н. Теория формирования и практика совершенствования коммуникативной компетентности / Ю.Н. Емельянов. – СПб., 1999. – 403 с.
3. Жуков Ю.М. Диагностика и развитие компетентности в общении : спецпрактикум по социальной психологии / Ю.М. Жуков, Л.А. Петровская, П.В. Растянников. – М.: Академия, 2007. – 104 с.
4. Орбан-Лембрик Л.Е. Психологія управління: посіб. / Л.Е. Орбан-Лембрик. – К.: Академвидав. – 568 с.
5. Розум С.И. Психология социализации и социальной адаптации человека / С.И. Розум. – СПб.: Речь, 2006. – 365 с.
6. Сидоренко Е.В. Тренинг коммуникативной компетентности / Е.В. Сидоренко. – СПб. : Речь, – 207 с.
7. Соціально-психологічна профілактика стресів та стресових розладів в учнів та студентів / [за ред. В.Г. Панка, І.І. Цушка]. – К.: Ніка-Центр, 2007. – 164 с.

Social and psychological reality, social and psychological factor are considered as reflection of different forms of communication and interaction. Theoretical aspects of social and psychological adaptation personality have been considered in the article. These have been given the analysis of communicative competence as a important component of social and psychological adaptation. The structural parts of communicative competence have been defined. The author has determined the ways of forming of communicate competence of future teachers.

Keywords: adaptation, social adaptation, communicative, competence of pedagogies.

Отримано: 11.02.2012 р.